

1-21

2733-р

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ІВАНОВА Ірина Борисівна

УДК 811.161.2'373.7

**ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ЖИТТЯ/СМЕРТЬ»: НАЦІОНАЛЬНІ
СТЕРЕОТИПИ ТА ЇХ КОРЕЛЯЦІЇ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

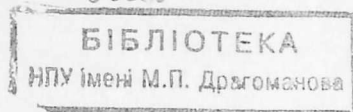
НБ НПУ

100207805

Київ – 2008

6026

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор, академік АПН
Мацько Любов Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри стилістики української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
Ужченко Віктор Дмитрович,
Луганський національний педагогічний
університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри української мови

кандидат філологічних наук,
Коць Тетяна Анатоліївна,
науковий співробітник відділу
«Стилiстика та культура мови» Інституту
української мови НАН України

Захист відбудеться «20» травня 2008 р. о 14:30 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «14» квітня 2008 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Одним із перспективних напрямків сучасного мовознавства є виявлення й аналіз складників української мовної картини світу. Вітчизняне мовознавство має багаті традиції у царині дослідження фразеології, зокрема її національної специфіки. Різні аспекти фразеології розглядаються у працях Р. Кіся, В. Кононенка, М. Маєрчик, Т. Радзівської, Л. Скрипник, В. Ужченка та ін. Проте питання прагматики та системного потенціалу фразеології у створенні фразеологізованих стереотипів *життя* і *смерть* залишилися поза увагою дослідників. Слід зауважити, що стереотипи мовної природи на позначення понять «життя» і «смерть» є стрижневими, а іноді навіть визначальними сутностями будь-якої культури – вони уособлюють онтологічні, аксіологічні та космогонічні уявлення мовців про національну мовну картину світу.

У наукових працях східнослов'янських учених містяться спостереження над філософським наповненням і сутністю складових концептів і стереотипів (В. Красних, Т. Слухай, В. Телія, В. Ужченко, Т. Черданцева), але цілісного спеціального дослідження таких маніфестантів ментальності, колективної свідомості українців із застосуванням лінгвістичних методів аналізу немає, що й зумовило вибір теми дисертації.

Актуальність роботи полягає в необхідності визначити на підставі аналізу мовної картини світу (фразеосемантичного поля) національну специфіку українців, виявити основне в семантиці та прагматичній значущості фразеологізованих стереотипів, а також зумовлена потребою віднайдення чинників, пов'язаних із кваліфікативною діяльністю людини, яка сприяє формуванню стереотипних уявлень про життя та смерть, кореляцій у фразеологічному складі української мови. У зв'язку з цим актуальним є дослідження фразеосемантичного поля «життя/смерть», стереотипів та їх кореляцій. Особливого значення при цьому набуває розгляд мовних явищ у концептуальному плані: фразеосемізація базових концептів, еталонів і стереотипів, визначення понять «стереотип», «концепт» та виокремлення характерних рис міфологічної свідомості українців як формотворчих чинників мовного та культурного вираження аналізованих явищ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в контексті науково-дослідницької теми кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Стилістична диференціація української мови».

Об'єктом дослідження є фразеологія української мови в межах фразеосемантичного поля «життя/смерть».

Предметом дослідження є національні фразеологізовані стереотипи, системні зв'язки між ними в межах фразеосемантичного поля «*життя/смерть*»; механізми, що перетворюють суто мовні одиниці на ідіоматичні комплекси зі специфічною семантико-синтаксичною організацією.

Мета дисертаційного дослідження полягає у виявленні у фразеосемантичному полі «життя/смерть» основних складників (семіотичних

опозицій та семантичних парадигм) стереотипів та визначенні специфіки кореляцій у внутрішній структурі базових констант мовно-культурної картини світу, а також у з'ясуванні місця, ролі та змістового наповнення фразеологізованих стереотипів в організації антропоцентричної структури національної мовної картини світу. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких основних завдань:

- уточнити визначення понять «мовний стереотип» і «фразеологізований стереотип»;

- визначити ядро та периферійні складові фразеосемантичного поля «життя/смерть» та розподілити фразеологізовані стереотипи за тематично-концептуальними класами;

- з'ясувати статус та ознаки фразеологічних одиниць зі значенням «життя» і «смерть» як маніфестантів фразеологізованих стереотипів;

- схарактеризувати змістові складові та дослідити особливості стереотипів життя і смерті в національній мовній картині світу;

- визначити і схарактеризувати корелятивні зв'язки в межах фразеосемантичного поля «життя/смерть»;

- виявити фразеологізовані стереотипи, пов'язані з язичництвом, християнством, а також реаліями сучасної цивілізації, розкрити генезис системи змістових складових фразеологічного матеріалу.

Релевантним для дослідження є аналіз мовного та фольклорного матеріалу в аспекті історично визначених семіотичних опозицій та семантичних парадигм, які формують національну концептуальну картину світу.

Джерелами фактичного матеріалу є фразеологічні, тлумачні словники, збірники текстів українського фольклору, міфології.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше у фразеосемантичному полі «життя/смерть» систематизовано фразеологізовані стереотипи та визначено їх кореляції. Про характер новизни таких студій свідчать отримані результати та шляхи їх досягнення: застосовано новітні методики досліджень мовно-культурних стереотипів у царині семасіології; з'ясовано статус понять «життя» та «смерть» у світоглядній парадигмі; сформульовано поняття «фразеологізований стереотип» у мовознавчому контексті; розподілено фразеологізовані стереотипи на тематично-концептуальні класи, визначено ядро та периферійні складові фразеосемантичного поля «життя/смерть»; виявлено особливості номінації понять «життя» та «смерть» у фразеосемантичному полі «життя/смерть»; схарактеризовано змістові й образні структури фразеологізованих стереотипів; визначено корелятивні зв'язки в межах мовних маніфестацій і традиційних уявлень українців про життя та смерть; розкрито генезис системи образів-складових фразеологічних одиниць.

Теоретико-методологічною основою дослідження є комплекс мовознавчих і загальнотеоретичних методів. У роботі розглядаються складники національної концептуальної картини світу з позицій сучасних наукових теорій (лінгвофілософії, теорії мовленнєвих актів, структуралізму,

постструктуралізму) і методів (концептуального структурно-логічного, семіотичного, семантичного, компонентного, зіставного, етнокультурного, а також методу деконструкції). Ці методи зумовлені характером аналізованого матеріалу та сутністю вирішуваної проблеми. Дослідницька стратегія дисертаційної роботи ґрунтується на таких принципах, як об'єктивність, системність, єдність історичного та логічного, а також на дедуктивному принципі викладення змісту дисертаційного дослідження. Міждисциплінарний підхід до теми зумовив використання здобутків різних галузей наукового знання.

Практичне значення роботи полягає в тому, що провідні теоретичні положення дисертаційного дослідження можуть бути використані в подальших теоретичних мовознавчих розробках у галузі моделювання мовних картин світу; застосовані для написання підручників та монографій з лексикології, фразеології, лінгвокультурології, а також у лексикографії (створенні фразеологічних словників). Основні положення й висновки дисертації сприятимуть подальшій поглибленій розробці теорії стереотипів. Отримані результати дисертаційного дослідження можуть широко застосовуватися для проведення спеціалізованих курсів і семінарів із питань фразеології, семіотики, етнолінгвістики, українознавства.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорена та рекомендована до захисту на засіданнях кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Принципові ідеї, теоретичні положення дисертаційного дослідження були оприлюднені на X Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень (Харків, 2001), на науковій конференції «Сучасні тенденції розвитку слов'янських мов», присвяченій пам'яті професора М. М. Пилинського (Київ, 2002), на науковій конференції, присвяченій 225-й річниці від дня народження видатного діяча національної культури Г. Ф. Квітки-Основ'яненка (Харків, 2003), на Міжнародній науково-практичній конференції «Дискурс у комунікаційних системах» (Київ, 2004), на науково-практичній конференції «Інформаційно-культурологічна та мистецька освіта (консенсус, партнерство, стандарти) в контексті Болонського процесу» (Харків, 2005), на XIV Міжнародній науковій конференції імені проф. Сергія Бурого (Київ, 2006).

Науково-практичні дослідження автора застосовуються для складання й читання лекційних та спеціальних курсів із дисциплін «Риторика та теорія аргументації», «Теорія мовної комунікації», «Семіотичні системи в рекламі в Україні», «Основи ефективного неймінгу», «Лінгвоукраїнознавство».

Публікації. Основні положення й результати викладено в 10 публікаціях, 8 з яких вийшли друком у періодичних виданнях і фахових збірниках, затверджених ВАК України.

Структура й обсяг дисертаційного дослідження зумовлена його метою й завданням. Дисертація загальним обсягом 198 сторінок, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та джерел

фактичного матеріалу, текстова частина нараховує 186 сторінок. Список використаної літератури та джерел складається з 223 позицій, у тому числі 9 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Перший розділ – «Теоретичні основи дослідження культурно-мовних стереотипів». Дослідження фразеології – явища мовного та культурологічного водночас – започатковане в роботах Ф. І. Буслаєва, М. В. Ломоносова, О. О. Потебні, І. І. Срезневського та ін. Але питання про необхідність виділення фразеології в окрему наукову дисципліну сформулював Є. Д. Поліванов у 20-ті роки минулого століття.

Специфічними характеристиками фразеологізмів уважатимемо: семантичну транспозицію лексико-граматичного складу; відносну узуальну стійкість, що виявляється на всіх мовних рівнях; відтворюваність сталої цілісної конструкції; цілісне значення синтаксично зв'язаних компонентів. Характерними для фразеологічної одиниці є також можливість уподібнення до слова в плані значення та до речення в плані синтаксичної організації, наявність емоційно-оцінного забарвлення. Фразеологізм – це вторинний мовний знак, антропометричний за своєю динамікою формування й розвитку; одна зі специфічних мовних форм, у котрих матеріалізуються, відтворюються складні життєві реалії, що існують у людській свідомості.

Фразеологізм є складовою ментальності нації, стрижнем «культурних конотацій» як частина мовної системи, а значить, є частиною етномаркованих концептуальних моделей. Модель вербалізації концептів співвідноситься з традиційною семантичною класифікацією фразеологізмів (за В. В. Виноградовим). На першому (min) рівні фразеології значення фразеологічної одиниці піддається тлумаченню пересічним мовцем, можлива миттєва реконструкція внутрішньої форми сполуки; другий (med) рівень потребує напруження пам'яті, застосування додаткових знань, що лежать в основі відповідної образної структури, напівстертої внутрішньої образності фразеологічних єдностей; третій (max) – вимагає застосування глибоких спеціальних знань і розвідок у конкретній сфері або зовсім не піддається розкриттю.

Фразеологія є результатом процесів концептуалізації та стереотипізації в мові, «сховищем» мовних стереотипів. Фразеологічна одиниця може бути саме тією частиною мови, одиницею якої є носіями концептуального в культурному просторі. Вона конкретизує найабстрактніші міфологізовані та релігійно марковані уявлення й поняття в безлічі стереотипів. Так, наприклад, табуованість лексеми *смерть* веде до створення «нешкідливих» назв. За умов збереження внутрішньої форми ця табуованість створює свій особливий спосіб мовного переосмислення реалій життя людини.

Фразеологія не тільки віддзеркалює міфологічно-релігійну свідомість, але й концептуальний код традицій, фольклору, наївно-предметної інтерпретації

явищ навколишньої дійсності, які лише частково підпорядковані людській свідомості, практичному досвіду, раціональній мотивації. Фразеологія переробляє уявлення, сприяє оригінальному осмисленню світу.

Мовно-культурна картина світу є формою моделювання реальності у свідомості людини, де цей реальний світ сприймається й з'ясовується крізь призму мовних та культурно-національних норм, що притаманні певному колективу. Мовно-культурна картина світу є своєрідною вербальною інтерпретацією навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами. Отже, фразеологія є проявом концептуалізації навколишнього світу, який конструюється за допомогою образів колективного досвіду та народної пам'яті. Фразеологізм є одночасно і суб'єктом, і предикатом семіотичної номінації та семантичної транспозиції, як складники фразеотворення використовуються тропи.

Мовно-культурна картина світу за своєю структурою є сукупністю універсально-специфічних складових, що створені етносом, вони через систему логічних ланцюгів моделюють власну національно-культурну дійсність. Подвійна діалектична природа стереотипів – це онтологічне та гносеологічне наповнення, міфологічне трактування та предметно-логічна основа, ментальний образ і «вербалізована оболонка», підпорядковані абстрагованості поняття, котра виявляється в комунікативній поведінці мовця.

Внутрішня форма фразеологізмів маніфестує низку архаїчних та сучасних стереотипів, які занурюють мовця в соціально-культурне середовище, перетворюючи матеріальні явища на важливий елемент ментальної культури та ідеології етносу.

У розділі також розглянуто розвиток теорії стереотипів, напрямки дослідження стереотипів у мові: лінгвістична філософія, антропологія, етнолінгвістика та лінгвокультурологічні студії. Схарактеризовано стереотипи мови, наведено їх класифікацію (стереотипи-образи та стереотипи-ситуації). Проведений порівняльний аналіз між поняттями «концепт» і «стереотип» та «прецедентний феномен», де концепт за своєю природою достатньо відкритий та максимально абстрагований, здатний створювати розмаїте концептуальне поле, котре може бути представлене у вигляді метамовної абстракції, обов'язковими складниками концептуальних полів є стереотипи. Стереотип матеріалізований у вербальному образі; стереотипам властиві мінімізована сполучуваність та мінімальне абстрагування. Прецедентні феномени у вузькому розумінні – це компонент знання: прецедентне ім'я, текст, ситуація або висловлювання. Вони є будівельним матеріалом для створення стереотипів, задіяних у фразеологічних одиницях. Специфічність мовного стереотипу дає підстави виокремлювати його з низки прецедентних текстів: у мовному стереотипі вербалізовно зміст прецедентного феномена.

Розділ містить опис особливостей структури філософськи та соціально значущих стереотипних уявлень, репрезентованих у мовній картині світу. Мовний стереотип – це типізована культурно-національна константа, двоїста за природою – матеріалізована у мові, ідеальна за своєю сутністю; продукт

психічної, ментальної та соціальної діяльності людини, оформлений за законами певної мовної та культурної традицій. Під поняттям «фразеологізований стереотип» розуміємо комунікативну одиницю, фіксовану матрицю свідомості в ментальному фрагменті, що представлена як лінгвальний фразеологічний комплекс, схематизований стандарт, цілісно відтворюваний, котрий репрезентує традиційні уявлення народу в культурно-мовній картині світу. Фразеологізованим стереотипам властиві водночас консерватизм, еволютивність формування, емоційно-оцінне забарвлення.

Фразеологізований стереотип є комунікативною одиницею, використовуваною у певному ситуативному просторі. За змістовою наповненістю фразеологізовані стереотипи поділяються на **стереотип-образ** та **стереотип-ситуацію**. Стереотип-образ репрезентує суперфіксоване, суперстійке уявлення про предметні реалії через культурно марковану вербалізовану «картинку», а стереотип-ситуація втілює марковану культурно-національною специфікою, динаміку уявлень, запрограмовану традицією лінію поведінки. Стереотип-ситуація й стереотип-образ є загальноприйнятими на емпіричній основі, цілісно відтворюваними мовно-ментальними структурами.

Особливості кореляції у мовно-культурній картині світу виявляються на рівні прецедентних феноменів. Формування мовної картини світу відбувається відповідно до законів структуривання етнокультурної свідомості людини та етносу в цілому. Необхідно зважати на існування двох типів моделювання навколишнього світу: «наукової картини світу» та «наївної картини світу». Складові елементи мовно-культурних картин світу (мовно-культурні феномени) матеріалізовані в обох моделях «стандартизації» світу. Слід ураховувати й те, що наукова й наївна картини світобудови можуть перехрещуватись, корелювати, запозичуючи образну основу одна в одній.

Під поняттям «кореляція» розуміємо взаємозв'язок мовних одиниць, які ґрунтуються на основі відношень тотожності й різності матерії, предметів, функцій або властивостей. Кореляція у фразеосемантичному полі є основним способом організації інваріантних сем в системі, тобто важливим системотворчим фактором. Закономірності вияву кореляцій ґрунтуються на взаємовпливі та взаємодії мовно-культурних елементів у системі концептуальних структур традиційної картини світу.

Чинниками кореляції у фразеології є концептуалізовані реалії й поняття, а також понятійно-онтологічні зв'язки між базовими стереотипами, архетипами, еталонами. Вони ґрунтуються на діалектичному зв'язку, суть якого полягає в русі між протилежністю й тотожністю. Мовна свідомість відбивається та фіксується у вигляді ментальних моделей традиційної, або «наївної», картини світу. Ці подвійні за своєю онтологічною природою стандарти трапляються в багатьох знакових системах: міфах, обрядах, звичаях, образотворчому мистецтві та музиці, у соціальних кодах – і все це, так чи інакше, ґрунтується на мовних елементах. Отже, будь-яке вираження мовного стереотипу – аксіональне, вербальне, атрибутивне – пов'язане з формантами мовно-культурної картини світу, ініціює виникнення корелятивних зв'язків.

Дослідження фразеологізованих стереотипів потребує розробки комплексних методів, зумовлює необхідність використання нових методологій для реконструкції адекватної, максимально відповідної моделі стереотипних уявлень, характерних для української фразеології.

Для аналізу та опису фразеологізованих стереотипів у національній мовній картині світу використано семантичний принцип класифікації фразеологізмів. З метою дослідження комунікативних, конотативних та лексико-семантичних культурно маркованих особливостей фразеології у роботі застосовано семно-компонентний та зіставний методи. Ураховуючи широке коло наукових проблем і теорій дослідження змістового компонента значень мовних одиниць, що охоплює семантика як лінгвістична дисципліна, у дослідженні використано безпосередньо ідеографічний метод аналізу мовного матеріалу.

Зважаючи на мету дослідження – виявлення у фразеосемантичному полі національних стереотипів – необхідним є використання настанов семіотичного (структурного), концептуального (логічного) аналізу. Це відкриває перспективи для визначення чинників моделювання національної картини світу на понятійному, онтологічному, культурному рівнях.

У розділі представлено принципи організації таких семіотичних структур, як концептуальна картина світу. Розробка універсальної метамови, урахування структурних особливостей стереотипів, етнологічних та антропологічних складових концептів є важливими для здійснення аналізу фразеологічних одиниць.

Визначено закономірності групування у фразеосемантичному полі фразеологічного матеріалу. У межах фразеосемантичного поля «життя/смерть» стереотипи систематизовано через тематично-концептуальні класи, які виділено на основі стрижневих і периферійних семантичних інваріантів поля.

Другий розділ дисертації «Система стереотипів життя та їх кореляції у фразеосемантичному полі «життя/смерть» складається з чотирьох підрозділів, у яких розглянуто фразеологізовані стереотипи людини та їх можливі кореляції зі стереотипами смерті.

Аналіз стереотипів життя здійснено в межах тематично-концептуальних класів: соціального, темпорального та екзистенційного. Визначено ядро фразеосемантичного поля – інваріантна сема «життя як таке», котра пов'язана з міфологемами Світового Дерева та Життя, міфологічними істотами *Доля*, *Біда*, *Лихо*, *Щастя*, космогонічними символами, образами *дорога*, *нитка*, *мотузка*, *тварина*, *рослина*.

У структурі фразеосемантичного поля «життя/смерть» значне місце введено міфологеми Життя, яка є сплавом різнорівневих міфологічних уявлень українців про екзистенційність життя. З одного боку, воно мислиться як предмет, майно, аморфна маса; з другого боку – «образ життя» персонафікований, подібний до міфологічних персонажів *Доля*, *Недоля*, *Біда*, *Лихо*, а також до *Бога*.

Фразеологізовані стереотипи в межах фразеосемантичного поля «життя/смерть» представлено за допомогою семіотичних опозицій: «свій» –

«чужий», «старий» – «молодий», «народження» – «старість», «щасливий» – «нещасливий», «багатий» – «бідний», «здоровий» – «хворий», «воля» – «неволя», «добрий» – «злий», «верх» – «низ», «сильний» – «слабкий», «форма» – «відсутність форми», «повний» – «пустий», «свій» – «іній», «рослинний» – «тваринний», «природний» – «неприродний».

Підрозділ 2. 2. «Соціальний клас стереотипів життя» складається з чотирьох пунктів, у ньому образ людини представлений у системі соціально-побутових реалій, що відбиваються на смисложиттєвому пошуку. Семіотичні опозиції «здоровий» – «хворий», «слабкий» – «сильний», «багатий» – «бідний», «воля» – «неволя», «ситий» – «голодний» створюють мовно-культурну картину світу в її найвсильнішому світосприйнятті.

У центрі пантеїстичних вірувань українців – міф про Світове Дерево, який є одним із формантів мовно-культурної картини світу. Кореляції у межах фрезосемантичного поля «життя/смерть» спираються на уявлення про Світове Дерево. Ця міфологема визначає можливий перехід від життя до смерті й від смерті до життя. Так утворюється стереотип-ситуація «життя після смерті», представлений як кореляція між життям і смертю в ідеологічному аспекті.

Троїста структура традиційної моделі світу сакралізує життя, перетворюючи його із предметно-мовних лексичних одиниць на мовно-культурні стереотипні елементи, що можна представити такою схемою:

верх – середина – низ;

небо – земля – пекло;

Бог – людина – чорт;

птах – віл – миша (жаба).

Усі структурні ланки цієї схеми моделюють стереотипи світу живих за тими чи іншими ознаками.

Основою фразеологізованих стереотипів на позначення життя є також народні уявлення про здоров'я або нездоров'я (хвороб, втоми) людини. Семіотична опозиція «здоровий» – «хворий» акцентує закономірності формування соціально маркованих метафор «фізичний стан людини – рівень заможності». Пряма залежність доброго статку від працездатності та фізичної сили свійських тварин сприяє створенню стереотипу-образу здорової сильної людини через метафору із залученням іменників-номінацій тварин: *віл, бик, кінь, корова*. Семантика фізичної сили представлена в українській фразеології через стрижневий компонент лексико-семантичного складу фразеологізмів: *волу роги скрутити може, здорова як корова, дужий як бик*. Семантична парадигма *бик – віл – кінь – корова* свідчить про кореляцію понять «здоровий» і «сильний» в українській фразеології. У світі диких тварин із семантикою фізичного здоров'я пов'язані такі стереотипи: *ведмідь, лев, риба*, що є стрижневими компонентами образної структури фразеологізмів.

У фразеосемантичному полі «життя/смерть» для визначення стереотипів «хвороби», «нездоров'я» використовуються номінації істот, що пов'язані зі «світом мертвих» (опозиції «форма» – «втрата форми»). Стереотипи *хвороби та наближення смерті* в українській фразеології використовують базову

опозицію слов'янського світогляду – *душа – тіло*, де іменник «душа» позначає близьку відстань від життя до смерті, смертельну хворобу: *до останнього подиху, але дихати на повні груди*. Інтенсивність життя передана дієсловом «дихати». Наведене вище дає змогу стверджувати першорядність значення душі в уявленнях про живу людину.

Із поняттям «фізичної слабкості» у межах опозиції «*сильний*» – «*слабкий*» пов'язано фразеологізовані стереотипи, метафори «відсутності, втрати форми». Стереотипи із семантикою «втрати здоров'я», «хвороба або деформація людини» виражені в межах семіотичної опозиції «*форма*» – «*відсутність форми*», «*порожній*» – «*повний*». Фізичні вади, що пов'язані або з надмірною вагою, або з каліцтвом, існують в українській фразеології з яскраво вираженим негативним забарвленням. Характерним стереотипом у складі фразеологізмів є «пацюк».

Співвіднесеність фізичного здоров'я з деревами (*дуб, горіх, липа, калина*) є традиційною для українського народного світогляду, саме тому стереотип, пов'язаний із фізичним станом людини, закорінений у міфологічних уявленнях про такі рослини, плоди, частини дерев: *диня, хрін, бадилля, пень, яблука, лимон* тощо. Стереотипи життя моделюються в українській традиції з урахуванням соціально-побутової тематики через семіотичні опозиції «*багатий*» – «*бідний*», «*ситий*» – «*голодний*», «*щасливий багатий*» – «*нещасливий бідний*».

Мотив Божого промислу зумовлює стереотипні уявлення про багатство й безпеку через опозиції «*щасливий*» – «*нещасливий*». Життя людини перебуває, за народними уявленнями, в руках у Бога або ж іншої надприродної істоти: *Бог дав – Бог взяв, судилася доля, Бог любить*. Космогонічні символи язичницького й християнського походження також використовуються в реалізації стереотипів гарного, щасливого, бажаного життя, наприклад: *добре як у небі, живе як у раю, жити як у Бога за дверима, жити як чорти в болоті*. Складові словоформ фразеологізмів – *небо, рай, чорти* – можуть означати реалії буття цього світу, завищуючи своєю семантичною наповненістю уявлення про якість, соціальний рівень життя.

Стереотипні уявлення про нещасливе, тяжке життя пов'язані з християнською символікою: *хрест, терен, свята земля*. Ця символіка передає мотив страждання, фізичного болю: *нести тяжкий хрест; ся маю як свята земля в грудні; прожив, як терен пройшов*.

Відображення інваріантних сем «багатий» і «щасливий» виявляються у формі образів-символів світу тварин із традиційно позитивною оцінкою: *віл, курка, тур, риба, бобер*. Світ рослин представлений у стереотипах нещасливого бідного життя: *горох при дорозі, кропива, терен, колюча нива*. З поняттями бідності й нещастя пов'язані образи тварин хтонічного світу (*миша, хробак*), а також образи, що мають складну поліфонічну структуру міфологічного навантаження (залежно від прагматики тексту): *кіт і (попова) собака*.

У складі фразеологізованих стереотипів щодо бідності й багатства, щастя й нещастя найбільш продуктивними моделями є «предметна реалія + оточення»,

«хтось(щось) у чомусь», «щось(хтось) без чогось», «людина + сприятливий життєвий простір», «людина (предмет) + важкі умови для життя (буття)»: *вареник в сметані, але каганець без лою, добре як курці біля крупорушки – жити як собачі на перелазі, бідний як церковна миша – добре як у небі.*

Динаміка створення стереотипів у межах опозиції «воля» – «неволя» найяскравіше виявляється саме в номінації соціальних аспектів життя. Стадії суспільно-історичного розвитку суспільства віддзеркалені в українській фразеології через стереотипи-образи «*лихий пан*», «*спущені рукави*», стереотипи-ситуації «*підвести під монастир*», «*піти на жебри*».

Підрозділ 2.3. – «*Темпоральний клас фразеологізованих стереотипів життя*». Темпоральний клас життя складається з фразеологізованих стереотипів вікових змін людини протягом життя. Семантика «зміни людини в часі» належить до периферійних ланок фразеосемантичного поля «життя/смерть». Життя людини розглядається з позицій зовнішніх змін, що тривають у часі. Семіотичні опозиції «*дитинство*» – «*старість*», «*молодість*» – «*зрілість*», «*новонароджений*» – «*старий*» репрезентують стереотипи народження, молодості, зрілості, старості, довгого – короткого життя.

Типовий для України стереотип – це втілення людської долі в зірці на небі: коли народжується людина, на небі з'являється нова зірка, що сяє, поки людина живе: *провідна зірка, народитися під щасливою зіркою.*

Аграрне суспільство життєвий цикл людини передає через метафори циклу існування рослини, тому час збирання культурної господарської рослини може стати стереотипним образом народження дитини. Маля «знаходять» у рослинах, ключових для господарства українця. Мовна картина народження передається парадигмою із семантикою «культурна рослина»: *капуста – картопля – гарбузи – цибуля*. Центральним компонентом фразеологізмів такої структури є дієслово «*знайти*»: *у картоплі знайти, у капусті знайти, знайти в цибулі*. Стереотип-ситуація «знайдення дитини» пов'язаний з обрядовою традицією ініціації-хрестин в українців. Народження дитини реалізовано у стереотипі-ситуації «принесене птахом», «принесене водою»: *аїста ждати, голуби принесли, виловити з Луганки, знайти під містком*.

Безпосередній зв'язок зі стереотипами життя та їх кореляціями у межах фразеосемантичного поля «життя/смерть» мають стереотипи, утворені на основі ритуалів та обрядів. Ужито низку дієслів, які пов'язані з обрядовими діями (*повінчатись, жертувати*), назвами певних культових предметів (*могила, купель, хрест*).

Моделювання стереотипів на основі семіотичної опозиції *старий – молодий* за допомогою просторово-часових параметрів відбувається в декількох напрямках. Життя може бути представлене за допомогою символу дороги, репрезентованому в синонімічному ряду: *дорога, стежка, шлях, коля; вторований шлях, кривавий шлях*.

Давнє індоевропейське уявлення про єдність природи та людини («усе живе») маніфестовано й в українській фразеології. Стереотип молодості виявляється за допомогою характеристик *зелений, розквітлий, яскравий*.

Стереотипи старості передано через образи старих або паразитарних рослин, частин дерев: *старе дерево, пень, гриб, мах*. Семіотичні опозиції *мале – старе* виражені через базове протиставлення Свій (назви свійських тварин) – Чужий (назви диких тварин). З архаїчними уявленнями про параметри старості та глибокої старості пов'язані словоформи: *сивина, сиве (біле) волосся, нетверда хода* – часові простори існування людини.

Підрозділ 2. 4. – «*Екзистенційний клас*». Стан екзистенції та кореляції у межах периферійної семантики реалізовані опозицією *свій – чужий* через фразеологізовані стереотипи *пори́г та межа*, що закорінені в давніх віруваннях слов'ян про існування міфологічного кордону між світом живих та мертвих. Змарноване, безцільне життя втілено у внутрішньо суперечливих (гротескових) за семантикою фразеологізмах: *вбивати життя, губити життя, звінечити життя, життя за спиною*. Життя перетворено на істоту, яка підвладна змінам на гірше й смерті. Тому можна стверджувати наявність початку процесу персоніфікації життя. Фразеологізовані стереотипи утворюються на ґрунті уявлень про ритуал жертвовності: *жертвувати своїм життям, жертвувати собою*. Синонімічні фразеологізми, утворені за схемою «Я + собою», є паралельними до схеми «Я + життя», тобто особистісне начало людини (собою) прирівнюється до життя: *жертвувати собою – жертвувати життям*. Міфологема Життя в українській фразеології виражена словоформою «життя», де «життя як таке» представлене безвольним, аморфним предметом (істотою), котрим можна маніпулювати.

Морально-естетичні принципи репрезентовані через семіотичну опозицію «*добрий*» – «*поганий*». Вони можуть визначати прагматику фразеологізмів із стереотипом «час як дорога»: *іти невірним шляхом – йти прямою дорогою*. Із позитивною оцінкою життя людини пов'язані атрибути із семантикою статичної ознаки: *вірний, прямий, рівний, вторований*. У мовно-культурній картині світу «якісна дорога» є метафорою «доброго життя».

Природа буття людини, проблема міри «*щасливого*» – «*нещасливого*» в житті віддзеркалена в низці стереотипів, пов'язаних із традиційними космогонічними символами: *небо, сонце, зірка, зоря; провідна зоря, щаслива зірка*. Така символіка зумовлює існування у свідомості сучасного мовця уявлень про фатальність життя.

Третій розділ «*Стереотипи смерті та їх кореляції у фразеосемантичному полі «життя/смерть»*» містить аналіз структурних особливостей та кореляцій стереотипних уявлень про перехід від життя до смерті. У розділі виділено такі структурно-тематичні концептуальні класи: сакральньо-магічний, анатомічний, причинно-наслідковий. Ядром фразеосемантичного поля є інваріантна сема «смерть як така», на периферійних позиціях знаходяться стереотипи, пов'язані із семантикою магічного, ритуального, соціального й побутового.

Підрозділ 3. 2. – «*Сакральньо-магічний клас*». Розглянуто особливості номінації фразеологізованими стереотипами персоніфікованого образу Смерті. Походження цього образу пов'язане, ймовірно, з епохою індоєвропейської

спільноти, хоча з часом відчутні вплив християнства та суто український колорит. Фразеологізований стереотип набуває ознак демонічної істоти, має функції й локуси божества, внутрішньо протиставлені категорії істот/неістот, особливості категорії роду в іменників. Смерті притаманні й людські риси, виражені у фразеології лексико-семантичними парадигмами: зовнішність (*бліда, біла, з очима, пазурами, лабетами*), жіноча стать і заняття (*селянин, косар, рибалка*). В українській мовній традиції персоніфікований образ смерті оцінюється негативно, перехідні дієслова-компоненти, просторові прийменники й статичні предикати цієї смерті підкреслюють ідею безжалюної смерті: *зустрітися зі смертю віч-на-віч, смерть скосила когось, відчетити з гачка смерті, лабету смерті*. Надприродні істоти сприяють переходу від життя до смерті, утворюючи корелятивні зв'язки: *смерть забрала – Бог прийняв*.

Дієслова із семантикою спрямованого руху переважно стосуються мандрів померлого (*іти на той світ, відправитися в останню путь*), а дієслова із семантикою насилля – до тих, хто жив в цьому світі, наприклад: *зубити зі світу, зживати зі світу*. Людина може померти за злого волею оточуючих, і тоді це не шлях на той світ, а насильницьке вигнання зі світу живих.

Периферійний семантичний інваріант «перехід на той світ» як чинник кореляцій у фразеосемантичному полі «життя/смерть» сформовано стереотипами-ситуаціями найбільшої корелятивної валентності: надприродна істота «володіє» моментом смерті людини; утрата здатності бачити світ живих; поєднання залишків уявлень про жертвопринесення та християнського мотиву «пекельних мую»; гумористичне ставлення до смерті та ідея продовження життя в «іншому світі».

Зміст обрядових стереотипів супроводу на той світ виявляється складним за генезисом: своєрідний сплав язичництва, християнства, атеїзму, які поступово впливають та змінюють фразеологію: *іти в рай за документами, проводити в останню путь, стояти на Божій дорозі*.

Фразеологізовані стереотипи смерті широко використовують обрядові терміни: *сира могила узля, він на ладан дише, гасне як свічка, цвинтарне ложе*. Українська фразеологія формує стереотипи на позначення смерті за допомогою атрибутів-назв поховання: *труна, гріб, могила, домовина*. Іменник *земля* є на мовному рівні синонімом обряду поховання, актуалізує ознаку наближення смерті: *насіпати землі на груди*. Залишком мотиву обрядового спалювання покійників можна вважати використання образу запаленої свічки, горіння як такого: *гасне як свічка, тоне як свічка*.

Родинний за характером обряд ініціації – поховання складається з низки ритуальних дій, що їх первинний сенс уже забувся, але вони, трансформуючись у фразеологізовані стереотипи, продовжують відтворювати світоглядні аспекти культури й мови народу.

Підрозділ 3. 3. – «Анатомічний клас». Залежність життя від присутності або ж відсутності життєво важливих органів та тілесної рідини створює в мовно-культурній традиції цілу низку фразеологізованих стереотипів смерті. Зімкненість або відсутність частин тіла (*голови, вуст, очей, серця, крові, зору,*

кісток, ніг) означає відсутність душі в тілі, смерть як таку: *закривати очі, наложити головою, задерти ноги, зложити кістки*. Цілком можливо, що в українській фразеології із близькістю до смерті пов'язаний метонімічний перехід від цілого тіла до його найбільш магічно значущих частин. Важливим елементом стереотипних уявлень про смерть є кров. *Кров, серце*, за давніми віруваннями, є вмістилищами душі й життєвої сили.

Християнське уявлення про душу в поєднанні з народними віруваннями дає можливість у стереотипах смерті репрезентувати семантику «момент смерті», де на значенневому рівні відсутній розподіл понять душа-дух: *душа вилетіла, лишитися без духа*. У такому аспекті душа уявляється самостійною особою, власністю надприродних сил.

Підрозділ 3. 4. – «*Причинно-наслідковий клас*». У першому пункті розглянуто уявлення українців про природну і неприродну смерть (передчасну, наглу смерть, вбивство або самогубство). В українській фразеології така семантика реалізована через семіотичні опозиції «*природна смерть*» – «*наприродна смерть*», «*свій*» – «*чужий*», «*праведність*» – «*гріх*». Так не-своя смерть – це порушення встановлених міфологічною традицією законів часу, етичних норм, майнових прав: *нагла смерть, передчасна смерть, померти не своєю смертю, заповідати собі смерть, насильна смерть*.

В українській фразеології наявні номінації тварин (*собака (пес), миша, муха, рак, цап*) та рослин (*бадилина, трава, мох*). Ці іменники стають стрижневими компонентами образної структури стереотипів стану смерті. Стереотипи із образами тварин найчастіше маніфестують семантику «неприродності смерті», а з образами рослин – семантику «природності».

У другому пункті також окреслено коло української фразеології, у якій виявляються стереотипи масових убивств. В українській фразеології стереотипи неприродної смерті мають особливу образну структуру, негативне емоційне забарвлення.

Проливання-втрата крові є символом вбивства, знаком утрати життя, наприклад: *захлинутися у крові, кривава баня, кривавий шлях, затопити в крові, пролити море крові, кривавий ралець, шинкувати кров'ю, кров річками летіть*. У наведених фразеологічних одиницях наявний паралелізм образів води та крові, синонімізація їх у внутрішній структурі фразеологізмів.

Типологічно важливою прикметою стереотипних уявлень українців про неприродну насильницьку смерть є використання стереотипів-ситуацій «нечистої смерті»: *вампіризм, страта (розстріл, повішення, відсікання голови), утоплення, чаклування*.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено основні результати дослідження та наголошено на тому, що структурний аналіз і метод деконструкції допомогли окреслити фразеосемантичне поле «життя/смерть» та згрупувати фразеологізовані стереотипи за тематично-концептуальними класами.

Вважаємо, що мовний стереотип – це культурно-національна константа, двоїста за природою – матеріалізована в мові, ідеальна за своєю сутністю; продукт психічної, ментальної та соціальної діяльності людини, оформлений за законами певної мовної та культурної традицій. Під поняттям «фразеологізований стереотип» розумітимемо комунікативну одиницю, фіксовану матрицю свідомості в ментальному фрагменті, що представлена як лінгвальний фразеологізований комплекс, схематизований стандарт, цілісно відтворюваний, який репрезентує традиційні уявлення народу. Такі стереотипи оформлені за законами певної мови та культурної традиції, вони – утілення досвіду про пізнання дійсності певною групою людей і є типом предмета, події, явища.

Фразеологізований стереотип виконує й предикативну функцію – через певний набір усталених культурно маркованих асоціацій програмує та визначає форму та моделює ілюктивні сили висловлювання, а також формує прагматику мовної поведінки.

Змістові та образні складові стереотипів відзначаються формальним консерватизмом, цілісністю відтворення в мовному потоці, відносною еволютивністю при формуванні, наявністю емоційно-оцінного забарвлення та модальності. Фразеологізовані стереотипи набувають статусу творчого елемента в традиційній картині світу, яка базується на народних уявленнях про світ пересічної людини та суб'єктивній оцінності філософськи значущих понять.

Фразеологізовані стереотипи фразеосемантичного поля «життя/смерть» утворюють такі тематично-концептуальні класи: соціальний, темпоральний та екзистенційний на позначення життя; сакрально-магічний, анатомічний та причинно-наслідковий класи на позначення смерті. Визначено ядро та периферійні складові фразеосемантичного поля «життя/смерть»: складники міфологеми Життя з інваріантною семою «життя як таке», а також фразеологічні одиниці з інваріантним значенням «смерть як така». За принципом променевого конструювання фразеосемантичного поля структуровані класи з периферійними інваріантними семами, а також периферійні семантичні інваріанти із семантикою смерті.

Статус та ознаки фразеологічних одиниць зі значенням «життя» і «смерть» детерміновано уявленнями про життя і смерть як предмет/особу (стереотип-образ) або ситуацію (стереотип-ситуація).

Специфіка стереотипів життя і смерті полягає в тому, що фразеологічних одиниць, котрі позначають або використовують образність й атрибутику смерті, кількісно більше, ніж тих, що позначають соціальний, побутовий та фізіологічний аспекти життя людини; циклічність міфологічної мовної свідомості українців у межах фразеосемантичного поля «життя/смерть» трансформується в понятійному просторі Світового Дерева на горизонтальній осі *людина – рослина (тварина) – земний*; зв'язок між абстрактно-міфологічними образами та життєвою конкретикою свідчить про існування дифузії, інваріантності у внутрішній структурі опозиції «*життя*» – «*смерть*»,

де образи світу мертвих використовуються для означення якості життя та фізіологічного стану близькості до смерті, а істоти та предмети неживого світу активно діють у світі живих.

Корелятивні зв'язки в межах фразеосемантичного поля «життя/смерть» представлені у вираженні понять «життя» і «смерть», а також у плані структування фразеосемантичного поля «життя/смерть» на понятійному та лексико-семантичному рівнях. Кореляції змістової складової фразеологізованих стереотипів понять «життя» і «смерть» актуалізовані семіотичними опозиціями: «свій» – «чужий», «рослина» – «тварина», «верх» – «низ», «природний» – «неприродний», а також семантикою обрядів ініціації та переходу, поховальної обрядовості, міфологемами Життя, Бог, Смерть та Світове Древо.

Мотиви язичництва, християнства, а також образи сучасної цивілізації виявлено у фразеологізованих стереотипах. Характерним для українського світогляду є міфологічний мотив фатального зв'язку життя людини та його Долі, Недолі або зірки. Фразеологічні стереотипи, пов'язані із постаттю Бога, – це синкретизовані уявлення, утворені на ґрунті архаїчних вірувань та християнства, а також суто українське уявлення про Бога: близькість до селянина, антропоморфної істоти, навіть демона. Існування всіх видів «заложних покійників» свідчить про залишки язичницьких вірувань у наслідки природної смерті. Використано також запозичені мотиви біблійної міфології (Кайн, Авель, Авраам, Фенікс). Християнський образ «смерті як чекання справедливості» представлений через семіотичну опозицію «сильний» – «слабкий». Науково-технічний прогрес, зміни соціального та побутового життя й праці людини також сприяли утворенню нових фразеологізованих стереотипів.

Генезис системи образів показаний у складових фразеосемантичного поля «життя/смерть». Важливим чинником формування та тривалого існування більшості фразеологізованих стереотипів життя і смерті є сполучуваність міфологеми Світового Древа й ідеї реінкарнації українського типу – пантеїстичної, коли відродження трактується як переселення душ: *природа – людина – природа*. Звідси ж й образ Бога у складі фразеологізмів – це стереотип-образ, позбавлений унікального власного імені, тоді як ізоморфний образ Смерті походить від епохи індоєвропейської спільноти, який із часом зазнав впливу християнства, сьогодні ж набув українського національного колориту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Іванова І. Теоретичні аспекти семіотичного аналізу концептів «життя» та «смерть» в російській та польській фразеології // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. – Харків: ХДПУ, 2001. – Вип. 7. – С. 46-51.

2. Іванова І. Універсальні культурні концепти Життя і Смерть в сакральному та екзистенціальному аспектах (на матеріалі української,

польської, російської фразеології) // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2001. – Вип. V, – С. 54-57.

3. Іванова І. Б. Універсальний культурний Концепт Життя в українській фразеології // Система і структура східнослов'янських мов: Сучасні тенденції розвитку слов'янських мов: Збірник наукових праць – К.: Знання України, 2003. – С. 163-166.

4. Іванова І. Б. Українська фразеологія на позначення природної і неприродної смерті // Дискурс у комунікаційних системах: Збірник наукових статей. – К.: КиМУ, 2004. – С. 135-142.

5. Іванова І. Б. Категорія істот в структурі концептів Життя і Смерть в українській фразеології (антропоморфні істоти) // Вісник Харківського національного університету. Серія «Філологія». – Харків, 2004. – Вип. 40. – № 627. – С. 41-43.

6. Іванова І. Б. Поняття про культурно-мовні стереотипи // Мова і культура. – Вип. 8. – Т. 1. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – С. 165-168.

7. Іванова І. Б. Стереотипні уявлення про життя і смерть як чинник організації художнього світу Г. Квітки-Основ'яненка // Вісник Харківського національного університету. Серія «Філологія». – Харків, 2005. – Вип. 43. – № 647. – С. 18-21.

8. Іванова І. Б. Універсальний соціокультурний концепт Життя в українській моделі світу // Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету. – Харків, 2005. – № 654. – С. 240-244.

9. Іванова І. Б. Практика соціокультурної концептуалізації світу в українських поховальних обрядах // Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. – Харків: ХАІ. 2005. - № 4. – С. 98-102.

10. Іванова І. Б. Мовно-культурні стереотипи української фразеології «здоров'я» і «краса» в рекламному дискурсі // Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л. А. Булаховського: Зб. наук. праць – К.: Знання України, 2006. – С. 254-256.

АНОТАЦІЯ

Іванова І. Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляції. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2008.

Дисертація присвячена дослідженню фразеосемантичного поля «життя/смерть»: національних фразеологізованих стереотипів, їх кореляцій. У дисертації здійснено комплексне дослідження основних складників (семіотичних опозицій та семантичних парадигм) мовних стереотипів у фразеології та виявлено специфіку кореляцій у внутрішній структурі базових

концептів мовно-культурної картини світу.

Розроблено окремі теоретичні положення нового напрямку лінгвістичних досліджень – теорії стереотипів, схарактеризовані та зіставлені «концепт» та «стереотип»; з'ясовано статус та ознаки фразеологічних одиниць зі значенням «життя» і «смерть»; уточнене поняття «мовний стереотип», «фразеологізований стереотип». Здійснено комплексний аналіз стереотипів у фразеології на позначення життя і смерті; виявлено генезу й прагматику змістового компонента фразеологізованих стереотипів; схарактеризовано змістові та образні структури стереотипів. У роботі визначено складові язичництва, християнства, а також мотиви цивілізаційних змін у вираженні фразеологізованих стереотипів. Це дозволило визначити, виявити та виокремити корелятивні зв'язки в межах фразеосемантичного поля «життя/смерть».

Ключові слова: концепт, кореляція, мовна картина світу, мовний стереотип, семантична парадигма, семіотична опозиція, фразеологізований стереотип, фразеологія.

АННОТАЦІЯ

Иванова И. Б. Фразеосемантическое поле «жизнь/смерть»: национальные стереотипы и их корреляции. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2008.

Диссертация посвящена исследованию украинских национальных фразеологизированных стереотипов и их корреляций во фразеосемантическом поле «жизнь/смерть».

В реферируемой работе проведено комплексное исследование основных составляющих (семиотических оппозиций и семантических парадигм) языковых стереотипов фразеосемантического поля «жизнь/смерть», определена специфика их корреляции в границах указанного, выявлено системные связи во внутренней структуре базовых конструктов культурно-языковой картины мира. Разработаны и уточнены отдельные теоретические положения нового направления лингвистических исследований – теории стереотипов во фразеологии; сформулированы понятия «концепт», «языковой стереотип», «фразеологизированный стереотип»; определены статус и признаки фразеологических единиц, номинирующих понятия «жизнь» и «смерть». Выявлено, что фразеологизмы являются основой для создания не только фразеологизированных, но и национальных стереотипов. Также уточнены существующие классификации стереотипов, в научной работе фразеологизированные стереотипы классифицированы как стереотипы-ситуации и стереотипы-образы.

Проведен комплексный анализ стереотипов, составляющих фразеосемантическое поле «жизнь/смерть». Установлено, что на основе структурных методов, метода деконструкции возможным становится

группирование фразеологизированных стереотипов, а также моделирование фразеосемантического поля. Выделено ядро и периферийные области фразеосемантического поля «жизнь/смерть».

В границах фразеосемантического поля «жизнь/смерть» фразеологизированные стереотипы составляют такие тематически-концептуальные классы: социальный, темпоральный, экзистенциальный (стереотипы, обозначающие жизнь); сакрально-магический, анатомический, причинно-следственный (стереотипы, обозначающие смерть). Определено семантическое ядро – это фразеологизированные стереотипы в границах инвариантных сем «собственно жизнь» и «собственно смерть», связанные с мифологемами Мирового Древа и Жизнь, Смерть, мифологическими существами *Доля, Беда, Лихо, Щастье*, космогоническими символами, образами *дорога, нитка, веревка, животное, растение*.

Исследованы особенности номинации фразеологических стереотипов с периферийными инвариантными компонентами во фразеосемантическом поле «жизнь/смерть», а также в структуре национальной языковой культурной картины мира.

Фразеологизированные стереотипы во фразеосемантическом поле «жизнь/смерть» представлены с помощью таких семиотических оппозиций: «свой» – «чужой», «старый» – «молодой», «рождение» – «старость», «счастливый» – «несчастливый», «богатый» – «бедный», «здоровый» – «больной», «воля» – «неволя», «хороший» – «плохой», «верх» – «низ», «сильный» – «слабый», «форма» – «отсутствие формы», «полный» – «пустой», «свой» – «не свой», «растительный» – «животный», «естественный» – «неестественный».

Специфика стереотипов жизни и смерти заключается в том, что фразеологических единиц, использующих образность и атрибутику смерти, найдено большее количество, нежели таких, которые обозначают социальный, бытовой, темпоральный аспекты жизни человека.

Цикличность мифологизированного языкового сознания украинцев, проявившая себя в рамках фразеосемантического поля «жизнь/смерть», трансформируется на понятийном уровне в «схему» Мирового Древа по горизонтальной оси: человек – растение (животное) – земной; связь между абстрактно-мифологическими образами и реалиями жизни свидетельствует о существовании диффузии, инвариантности во внутренней структуре оппозиции «жизнь» – «смерть», где образы из мира мертвых используются для обозначения качества жизни и жизненной силы человека, предсмертного состояния, когда предметы неживого мира активно действуют в мире живых.

Коррелятивные связи во фразеосемантическом поле «жизнь/смерть» представлены на понятийном и лексико-семантическом уровнях. Корреляции содержательной составляющей фразеологизированных стереотипов актуализированы семиотическими оппозициями: «свой» – «чужой», «растение» – «животное», «верх» – «низ», «естественный» –

«неестественный», а также стереотипами обрядности инициаций и похорон, мифологемами Жизнь, Бог, Смерть.

Результатом проведенного исследования корреляций во фразеосемантическом поле «жизнь/смерть» стало выявление таковых на всех уровнях фразеосемантического поля, что явилось важным стимулом к сохранению целостности фразеологизированных стереотипов жизни и смерти, в которых господствует сочетание миропорядка по модели Мирового Древа, идеи реинкарнации украинского типа: природа – человек – природа. Представления украинцев о жизни и смерти опозитивированы, отличаются эстетизмом и глубиной осмысления означенных явлений.

Ключевые слова: концепт, корреляция, семантическая парадигма, семиотическая оппозиция, фразеологизированный стереотип, фразеология, языковая картина мира, языковой стереотип.

SUMMARY

I. B. Ivanova. Phraseosemantic fields 'life / death': national stereotypes and their correlation. – Manuscript.

The thesis for the receiving of scientific degree of Candidate of Philological Science in specialty 10.02.01 – 'The Ukrainian Language'. – The M, P, Dragomanov National Pedagogical University, Kyev, 2008.

The thesis focuses on the complex research of the basic components of language stereotypes in phraseosemantic field 'life / death' like semiotics oppositions that semantic paradigms. In this work correlation specificity in internal structure of basic constructs of the cultural language picture of the world was also investigated.

It was developed the separate theoretical positions of the new direction of linguistic researches such as theories of stereotypes in phraseology. It was given the full characteristics of terms 'concept', 'stereotype'. The status and features of phraseological units with the meaning 'life' and 'death' which takes the status of phraseological stereotypes demonstrators were determined; In the thesis it was also given the definition of the term 'language stereotype'.

The features of stereotype nomination to define the concepts of 'life' and 'death' were investigated within the limits of the national cultural language picture of the world. It was characterized the meaningful, informal and presentative stereotype structures.

The features of paganism, Christianity, and modernity motives were revealed to express stereotypes. As a result of this scientific research of phraseological units it was determined correlative connections in limits phraseosemantic fields 'life / death'; and it was discovered where it was possible, the genesis of image system like component the internal form of the phraseological material organization.

Key words: a concept, a phraseological unit, a phraseological stereotype, a picture of the world, a semantic transposition a correlation, a semantic paradigm, a semiotics opposition.

**Підписано до друку 18. 03.08 р. Формат 60X84 1/16,
Умов.друк. 1,9 арк. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Гарнітура Times New Roman. Наклад 100 прим.**

**Видруковано ФЛП Іванова М. А.
610057 м. Харків, Бурсацький узвіз, 6, к. 201**

